

Međunarodni znanstveno-stručni skup

BOSANSKI BAN TVRTKO
"POD PROZOROM U RAMI"

Prozor, 11. kolovoza 2016.

Organizator skupa
Općina Prozor-Rama

Organizacijski odbor
Tomislav Brković, Esad Dželilović, Jozo Ivančević, Blaženka Matešić,
Miljenko Petričević, Safet ef. Pozder, Ante Tomić

Znanstveno-stručni odbor
Anto Jeličić, Ivan Markešić, Božo Mišura,
Miljenko Petričević, Ivan Šarčević

Nakladnici
Općina Prozor-Rama, Kralja Tomislava bb
Synopsis d.o.o. Sarajevo, Maršala Tita 32
Synopsis d.o.o. Zagreb, Vlade Gotovca 4

Za nakladnike
Jozo Ivančević
Fadila Halvadžija
Ivan Pandžić

Urednik
Tomislav Brković

Lektor
Ivo Pranjković

Prijevod engleskih sažeteka i korekcije
Ivana Pehar Vrljić

Prijevod njemačkih sažeteka i korekcije
Josip Jozić

Grafičko oblikovanje
Tomislav Brković

Okvirne stranice
Branko R. Ilić

Tisak
Grafotisak, Grude

Z B O R N I K R A D O V A

BOSANSKI BAN TVRTKO
"POD PROZOROM U RAMI"

Međunarodni znanstveno-stručni skup

Prozor, 11. kolovoza 2016.

Tomislav Brković
urednik

Prozor – Sarajevo – Zagreb
2016.

Zrinka Nikolić Jakus

RAMLJACI I BOSANCI U DALMATINSKIM GRADOVIMA U ČETRNAESTOM I PETNAESTOM STOLJEĆU*

Od kraja 13. stoljeća u pisanim izvorima dalmatinskih gradova, osobito notarskim spisima, spominju se ponekad stanovnici Rame odnosno Bosne (npr. de Rama partium Bosne). Ti spomeni nisu česti, a najraniji se tiču osobito žena koje su služile kao neslobodna radna snaga u kućanstvima imućnih ljudi. Unatoč brojnim zabranama Crkve spominje se kupovina ropkinja, ponekad, osobito u kasnijem periodu, pod izlikom ili pretpostavkom da se radi o pripadnicama Crkve bosanske, odnosno hereticima, te se na taj način izbjegava zabrana trgovanja kršćanskim robljem. Ipak pod utjecajem kako koncilskih odredbi, tako i širenjem ideja socijalnog kršćanstva preko djelovanja osobito franjevac a i dominikanaca, pripadnici dalmatinske elite i oslobađaju svoje robove. Osim toga bilo je i slučajeva slobodnih ljudi koji su, došavši iz Bosne, pronašli posao u dalmatinskim komunama, ponekad i kod talijanskih poslodavaca, koji su trajno ili privremeno boravili u dalmatinskim gradovima te dječaka i mladića koji su stupali u nauk kod dalmatinskih majstora. Priljev ljudi u potrazi za poslom pojačavao se osobito u vrijeme katastrofa kao što je glad u Bosni 1453. godine. Međutim također se mogu naći i primjeri uspješnih obrtnika i poduzetnika bosanskog porijekla te trgovaca koji posreduju između Dalmacije i Bosne. Kao takav ističe se Split.

Ključne riječi: *Bosna, Dalmacija, srednji vijek, sluge, obrt, trgovci*

* Ovaj je rad sufinancirala Hrvatska zaklada za znanost projektom "Gradovi hrvatskog srednjovjekovlja: Urbane elite i urbani prostor", broj IP-2014-09-7235. Zahvaljujem na pomoći u potrazi za izvorima dr. Toniji Andrić, dr. Anti Birinu, fra Tomislavu Brkoviću i dr. Zoranu Ladiću.

Od posljednjih desetljeća trinaestog stoljeća kad počinju obilniji privatno-pravni izvori u gradovima na dalmatinskoj, odnosno općenito istočnojadranskoj obali, možemo pratiti u njima i ljude za koje se navodi da su porijeklom iz Bosne odnosno nekad poblize iz Rame ili nekih drugih mjesta pa tako izrijekom i Prozora. Možemo ih pratiti od kraja trinaestog stoljeća, od vremena otkada se javlja obilnija notarska, a potom i sudska građa koja donosi podatke o životima običnih ljudi i omogućava naziranje tragova individualnih sudbina. Za ovu priliku osvrnut ćemo se na spomene ljudi bosanskog porijekla u komunama sjeverne i srednje Dalmacije kao što su Zadar, Šibenik, Trogir, Split tijekom četrnaestog i petnaestog stoljeća. Naravno da je za ovu temu potrebno opširnije, možda i višegodišnje istraživanje, međutim za ovu priliku pokušat će se preko nekih primjera na temelju dostupne građe dati skica prilika u kojima su se prelamale sudbine bosanskih i dalmatinskih ljudi, bez ambicija da se pokušaju raditi neke kvantitativne prosudbe prisutnosti Bosanaca u dalmatinskim gradovima.

1. Služba – prisilna i dragovoljna

Od ranijih spomena, osim nekih općenitih navoda poput onog na trogirskom sudu iz 1281. u kojem se navodi jedan Slaven iz Bosne kao mogući očevidac nasilja nad nekim trogirskim građaninom,¹ većina podataka, nažalost, odnosi se na trgovinu bosanskim robljem u gradovima na obali. Osobito je bosansko roblje prisutno u Dubrovniku koji je tijekom srednjeg vijeka bio centar trgovine neslobodnom radnom snagom na istočnoj jadranskoj obali. Unatoč tome što je Crkva, a pod njezinim utjecajem i svjetovne vlasti, više puta nastojala zabraniti trgovinu robljem ili barem kršćanskim robljem još od ranog srednjeg vijeka, izvori pokazuju da se kupoprodaja robova obavljala sve do 15. stoljeća, ponekad i pod izričito navedenom izlikom ili pretpostavkom da se radi o pripadnicima Crkve bosanske, odnosno hereticima. Na taj se način formalno nastojala izbjeći zabrana trgovanja kršćanskim robljem. Preko Dubrovnika je bosansko roblje dospijevalo i do tržišta u Italiji pa čak i do onih na zapadnom Mediteranu, primjerice u Kataloniji. O tome se u historiografiji već dosta pisalo² pa ćemo iz ovog prikaza izostaviti Dubrovnik, a i južnije

¹ Barada, M., Trogirski spomenici, dio II, sv. 1, Zapisci sudbenog stola općine trogirске, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 46, JAZU, Zagreb 1950, 143.

² Vidi o tome na primjer: Čremošnik, G., Izvori za istoriju roblja i servicialnih odnosa u našim zemljama srednjeg vijeka, Istorijski glasnik, sv. 1, Beograd 1949, 148-162; Vinaver, V., Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, sv. 2, Dubrovnik 1953, 125-147; Dinić-Knežević, D., Prilog proučavanju migracija našeg stanovništva u

komune kao što je Kotor, i usredotočiti se, kako je već rečeno, na primjere u Zadru, Šibeniku, Trogiru, Splitu.

Iako se među slučajevima spomena roblja u izvorima gradova sjeverne i srednje Dalmacije, a gdje se ne spominje porijeklo roba, može također pretpostaviti da je bilo i ljudi iz Bosne, ovdje ćemo spomenuti samo one primjere gdje se bosansko porijeklo izričito spominje. Tako npr. godine 1282, 21. kolovoza u Trogiru izvjesni Usečina (*Vsecchina*), sin Dobrimira, prodaje za 25 libara Streki (*Streco*), sinu Orla, svojeg roba Dobroslava kojeg je kupio u Bosni od njegova gospodara. Ujedno se obavezuje da će, ako Dobroslav iduće godine pobjegne u Bosnu, ovoga pronaći i na svoj trošak vratiti Streki.³ Ovdje se Bosna spominje vjerojatno upravo zbog upozorenja o mogućem Dobroslavovom bijegu u zavičaj. Spomen muškaraca kao neslobodnih slugu ipak je vidljivo rjeđi u izvorima u odnosu na neslobodne sluškinje koje će se znatno duže zadržati kao ropska kućna posluga u kućanstvima bogatijih ljudi. To pokazuje i dugovječnost termina *ancilla* za neslobodnu sluškinju dok je riječ *servus*, prvotno oznaka roba, kasnije dobija i druga značenja.⁴

Kad se govori o roblju, odnosno ropkinjama, radi se uglavnom o mladim djevojkama, nekad i djevojčicama, najčešće između deset i dvadeset godina. Takav je i općenito bio sastav služinčadi u srednjem vijeku. Istraživanja su pokazala da su od ukupnog broja uposlene radne snage u kućanstvima imućnih građana u Dubrovniku i drugim dalmatinskim gradovima vjerojatno preko 50% činila djeca, odnosno djevojčice.⁵ Ženska ropska radna snaga pod izlikom inovjernosti završavala je i na tržištima izvan naših prostora. U tom

Italiju tokom XIII i XIV veka, Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, sv. XVI/1, Novi Sad 1974, 39-62; Živković, P., Mletačka trgovina bosanskim robljem u srednjem vijeku, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine (BiH), god. 21-27, Sarajevo 1976, 51-58; Krekić, B., Contributo allo studio degli sclavi levantini e balcanici a Venezia (1388-1398), Studi in memoria di Federigo Melis II, Giannini, Napulj 1978, 379-394; Fejić, N., Dokumenti o prodaji i oslobađanju roblja iz Bosne i Dubrovnika u Kataloniji, Mešovita građa 10, Istorijski institut, Beograd 1982, 9-32; Fejić, N., Notes sur la traite des esclaves de Bosnie à Barcelone au Moyen Age (d'après les documents des Archives de Protocoles), Etudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols, sv. 10, Barcelona 1982, 107-126; Budak, N., Trgovina radnom snagom – razvoj i značaj, Historijski zbornik, sv. 38, Zagreb 1984, 105-138; Blehova Čelebić, L., Žene srednjovjekovnog Kotora, CID, Podgorica 2002, 150-160.

³ Barada, M., Trogirski spomenici, dio I. Zapisci pisarne općine Trogirске, Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium, sv. 44, Zagreb, 1948., dok. 262, str. 405-406.

⁴ Mosher Stuard, S., Ancillary evidence for the decline of medieval slavery, Past and present. Journal of historical studies, Oxford, November 1995, 3-28.

⁵ Janeković Römer, Z., Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća, Zavod za povijesne znanosti HAZU u Dubrovniku, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Dubrovnik 1994, 122; Kolanović, J., Šibenik u kasnome srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb 1995, 270.

smislu je njihova sudbina bila ista kao sudbina muslimanskih ropkinja u Italiji i na zapadnom Sredozemlju. Kako je već spomenuto, osobito su bile brojne robinje bosanskog porijekla u Dubrovniku, centru trgovine robljem na istočnoj jadranskoj obali. To se vidi primjerice čak i u broju milosrdnih djela oslobođenja ili darivanja roblja, jer na njih u ukupnom broju milosrdnih djela spomenutih u dubrovačkim oporukama krajem 13. stoljeća otpada čak 33%. U odnosu na Dubrovnik broj spomena roblja općenito je znatno manji u drugim gradovima na dalmatinskoj obali i primjetno je da ih posjeduju samo malobrojne obitelji koje pripadaju istaknutoj gradskoj eliti, odnosno plemstvu.⁶ Znak je vjerojatno statusnog položaja bilo i uključivanje osobne sluškinje u miraz bogatih udavača iako takve primjere općenito nalazimo pretežno prije četrnaestog stoljeća.⁷

U trenutku kada imamo dokumentirane primjere robova u građi nalazimo paralelno i primjere oslobođenja robova kao kršćanskog djela milosrđa „za dušu“, osobito u oporukama. Obično se taj fenomen pripisuje utjecaju franjevaca i dominikanaca koji potiču veće milosrđe i solidarnost s najnećećijima i najnezaštićenijima. Istovremeno je prisutno u svim dalmatinskim gradovima, odnosno može se pratiti u izvorima onih gradova koji imaju sačuvane notarske spise od trinaestog stoljeća (tako npr. u Trogiru od 1271, u Zadru od 1289...). Iako se prema broju podataka čini da je taj proces na vrhuncu upravo krajem trinaestog stoljeća,⁸ moguće da je zapravo počeo i ranije budući da raniji notarski spisi nisu sačuvani osim u obliku pojedinačnih isprava. Čini se da proces oslobođenja robova jenjava već nakon prvih desetljeća četrnaestog stoljeća zajedno s prisutnošću roblja u izvorima.⁹

Nakon polustoljetnog zatišja primjere trgovine Bosankama nalazimo opet nakon sredine četrnaestog stoljeća. Čini se da je tada opet došlo do obnove trgovine robljem u dalmatinskim gradovima pa preko njih i dalje prema Zapadu. To se objašnjava vjerojatnom potražnjom za radnom snagom nakon epidemija kuge,¹⁰ a možda i boljom povezanošću sa zaleđem u vrijeme

⁶ Ladić, Z., Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU, sv. 17, Zagreb 1999, 28.

⁷ Janeković Römer, Z., Rod i grad, 78; Blehova Čelebić, L., Žene srednjovjekovnog Kotora, 63.

⁸ O tome vidi u: Ladić, Z., Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia, Srednja Europa, Zagreb 2012, 191, 206-207, 220-221, 235.

⁹ Zoran Ladić to zaključuje po tome da se u najranijim kotorskim spisima koji su sačuvani tek od dvadesetih i tridesetih godina četrnaestog stoljeća spominje tek jedan slučaj oslobođenja ropkinje: Ladić, Z., Last Will, 235. Lenka Blehova Čelebić upozorava na to da je u kotorskoj građi dostupnoj nakon 1326. godine prisutnost robova mala: Žene srednjovjekovnog Kotora, 150-151, 154.

¹⁰ Budak, N., Trgovina radnom snagom, 107.

anžuvinske vlasti nad Dalmacijom. Radilo se opet o vrlo mladim djevojkama, gotovo djevojčicama, a vjerojatno je kao izlika opet služilo i navodno patarensko porijeklo. Tako se krajem četrnaestog stoljeća u notarskog bilježnici mletačkog notara Bernarda de Rodolfis (1392-1399) navode uz imena robinja različitog porijekla njihova izvorna imena i imena koja dobivaju po krštenju što upućuje na to da ih se izvorno nije smatralo – barem pravovjernih – kršćankama. Uz ostale robinje porijeklom Bugarke ili Tatarke i Ruskinje uvezene s crnomorskih stepa navodi se i bosanska robinja s izvornim imenom Radoslava uz koju se doduše ne navodi novo ime po krštenju.¹¹

Među primjerima trgovine ropkinjama iz gradova sjeverne i srednje Dalmacije posebno je zanimljiv onaj u kojem se izričito navodi Rama kao mjesto porijekla mlade služavke. Tako izvjesni Butko Stojslavić, stanovnik/pučanin (*habitor*) Splita krajem siječnja 1369. godine prodaje Marku pok. majstora Ture iz Pesara svoju ropkinju Dragoslavlu, kći Vukoslave iz Rame dijela Bosne (*de Rame partium Bosne*), kojoj je oko četrnaest godina, za cijenu od 12 i pol dukata.¹² Marko i njegov brat Ivan koji je svjedočio ovoj kupoprodaji, Talijani iz Pesara u pokrajini Marke, bavili su se trgovinom u Splitu kupujući npr. sir na veliko i preprodavajući vino.¹³ Moguće je da je u to bila uključena i trgovina robljem, ali kako sačuvani spisi notara Albertola sežu samo do svibnja te godine, o tome nisu sačuvani drugi podaci. U drugom slučaju Firman, sin pokojnog magistra Konrada, ugledni doseljenik iz Recanatija, također iz talijanske pokrajine Marke, u svibnju iste 1369. godine kupio je od Ratka Markočalića, Duvnjaka, njegovu služavku Dobricu od roda bosanskoga (*de genere Bosnensium*) kojoj je bilo oko sedamnaest godina za cijenu od 42 libre, 13 solida i 4 denara, što iznosi gotovo 14 i pol dukata, nešto više od Dragoslavine cijene. Ovdje se izričito navodi da je Firman kupio Dobricu za svoju službu (*ad habendum eam et ei dominandum iure seruitutis*).¹⁴ Firman je za razliku od prije spomenutih trgovaca iz Pesara naveden u dokumentima i kao stanovnik Splita, a nešto prije ove kupovine postao je i zamjenik tridesetničara.¹⁵ Znači, kao bogat čovjek očito je kupio služavku za

¹¹ Epstein, S. A., Speaking of Slavery. Color, Ethnicity, and Human Bondage in Italy, Cornell University Press, Ithaca NY 2001, 25.

¹² Državni arhiv u Zadru, Spisi splitske općine, Albertolo de Bassanega pok. Lanfranka iz Milana, kut. 2, sv. 7, svešč. 1, fol. 22'-23 (31. 1. 1369).

¹³ Kunčić, M. i Ladić, Z., Društvena i gospodarska slika splitske komune u 14. stoljeću na temelju analize bilježničkih spisa, Zbornik radova Splitski statut iz 1312. godine. Povijest i pravo, ur. Radić, Z., Trogrlić, M., Meccarelli, M., Steindorff, L., Književni krug Split, Split 2015, 419-420.

¹⁴ Albertolo de Bassanega, kut. 2, sv. 7, svešč. 2, fol. 88 (4. 5. 1369).

¹⁵ Kunčić, M. i Ladić, Z., Društvena i gospodarska slika splitske komune u 14. stoljeću na temelju analize bilježničkih spisa, 420-421.

vlastito kućanstvo. Ono što je primjetno u profilu vlasnika odnosno kupaca robinja u gradovima sjeverne i srednje Dalmacije jest da se radilo, kao i u ranijem razdoblju, o izrazito imućnim ljudima.

U toj prodaji bosanskog roblja u dalmatinske gradove sudjelovali su i ljudi iz zaleđa, pa čak i pripadnici bosanske vlastele. Ugledni trgovac suknom Mihovil pokojnog Dražila iz Zadra¹⁶ povjerio je Morlaku Vlatku, sinu pokojnog Uglješe iz katuna Beločić da mu kupi u Bosni ženu za vječnu ropkinju, što je ovaj i učinio te kupio i doveo u Zadar neku Milaču pok. Jurja. Vlatku je Milaču prodao bosanski vojvoda Vukac Hrvatinić, otac poznatijeg vojvode Hrvoja Vukčića Hrvatinića, za cijenu od šesnaest dukata.¹⁷

Međutim osim pojave kupoprodaje roblja tih godina jača opet i svijest u dalmatinskim gradovima o potrebi oslobađanja robova kao dobrog i za dušu zaslužnog djela. Ovaj put nije se čekao kraj života da se to učini u oporuci, već se događa zapravo vrlo brzo nakon kupovine roba. Ponekad se čini i pomalo proračunatim postupkom gdje se zapravo pod krinkom milosrdnog djela osigurava i radna snaga na određeno vrijeme, a i ugled milosrdnog dobrotvora u zajednici koja je možda već na posjedovanje roblja gledala s gnušanjem. Tako i u istoj ispravi kojom se utvrđuje Milačina kupovina njezin gospodar Mihovil Dražilov „potaknut milosrdem“, a i zbog otpusta svojih grijeha, odlučuje ženu osloboditi, ali pod uvjetom da mu služi idućih deset godina. Onda će tek biti slobodna. U slučaju da Milača pobjegne, kad je uhvate, ima je pravo baciti u okove, odnosno držati u zatvoru dok mu bude po volji. Mihovil se obvezao jedino da će joj davati jelo i pristojno odijelo. Na isti način je i trgovac suknom Luka pok. Leona iz Zadra¹⁸ kupio posredništvom zadarskog mesara Stanka pok. Stojslava „u krajevima Bosne jednu ženu za svoju služavku“ (*in partibus Bosigne vnam feminam pro eius serua*).¹⁹ Kupljena robinja zvala se Tvrтка (*Theuertcha*), a cijena joj je bila šezdeset libara. (Cijene robinja u Zadru čini se da su bile nešto više od onih u Splitu, ali možda se

mora računati i kupovina preko posrednika.) I Luka je odmah poput Mihovila Dražilova potaknut milosrdem i za otpuštenje grijeha oslobodio Tvrtku, ali također pod uvjetom da mu služi idućih dvanaest godina. Isprva je u ugovoru pisalo deset, ali Luka se očito predomislio pa je deset prekríženo i dopisano dvanaest godina. I Tvrтка je dobivala za to vrijeme samo hranu i odjeću, a gospodar ju je u slučaju bijega imao pravo zatvoriti. Obje žene su se prema ugovorima suglasile s tim odredbama, a vjerojatno nisu ni imale drugog izbora.

U petnaestom stoljeću čini se da je ropstvo konačno iščezlo u Dalmaciji. U slučajevima kada se spominju žene iz Bosne na radu u dalmatinskim gradovima to je ipak za odgovarajuću naknadu. Opet se radi o vrlo mladim djevojkama i djevojčicama. Tako 21. siječnja 1454. Stjepan Pribilović iz Bosne predaje svoju nećakinju (ili možda unuku – *neptem*) Radoslavu, kojoj je bilo oko dvanaest godina, na službu Martinu Bunčiću iz Šibenika. Radoslava bi trebala idućih šest godina raditi i služiti u Martinovoj obitelji „u svim dopuštenim i poštenim poslovima“, a Martin je dužan s njom dobro i ljudski (*bene et humane*) postupati te joj davati hranu, odjeću i obuću. Na isteku tog razdoblja dobit će uz to i 20 libara te jednu suknju od grublje tkanine, košulju, pojas, obuću i vuneni ogrtač.²⁰ Druga je Radoslava kći pokojne Marte iz Jajca, kojoj je bilo deset godina kad ju je u službu udovici Dražici Tvrtković predao ljekarnik Leonard Viktorov. S obzirom na to da djevojčica nije imala roditelje, moguće je da je njezina majka Marta bila ranije u ljekarnikovoj službi iako se kao takva ne navodi. Mala Radoslava trebala je kod Dražice služiti pet godina, a ona je obećala da će ju uz dobar i human postupak i odgojiti (*instrui facere bonos mores*). I Radoslava će na isteku pet godina dobiti 20 libara.²¹

1.1. Služba iz nužde

Moguće je da ova spomenuta dva slučaja u Šibeniku na prijelazu iz 1453. u 1454. zapravo ukazuju na potrebu zbrinjavanja djece koja su došla u dalmatinske gradove u sklopu pojačane migracije upravo tih godina kada je u Bosni zavladao grad.²² Možda su u takvoj situaciji ostale bez roditelja što bi objasnilo i nejasnu situaciju u kojoj se ne spominje nikakva rodbina uz malu Martu, već o njoj brigu preuzima šibenski ljekarnik Leonard.

¹⁶ Mihovil ili Mišul, sin Dražila, spominje se u zadarskim izvorima od 1349. pa do 1367. kada je umro. Bio je porijeklom iz Nina, a mogao bi se opisati kao uspješan poduzetnik onog vremena – počeo je kao mesar da bi se potom bavio trgovinom tkaninama, kreditnom trgovinom, a držao je i solane. O njemu vidi: Janeković Römer, Z., *Ser Micouillus Petri, draparius, civis Iadre* – život kao znak vremena, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 56, Zadar 2014, 60-61.

¹⁷ Državni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Petrus Perençanus, b. 1, svešč. 3, fol. 22-22' (31. 7. 1366).

¹⁸ Luka, sin Leonov, jedan od najimućnijih zadarskih trgovaca, spominje se u zadarskim izvorima od 1356. do 1386. kada je umro. Bavio se osim trgovinom suknom i trgovinom solju te općenito poduzetničkim poslovima. O njemu vidi: Fabijanec, S. F., Profesionalna djelatnost zadarskih trgovaca u XIV stoljeću, Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu, sv. 17, Zagreb 2000, 43-48.

¹⁹ Spisi zadarskih bilježnika, Petrus Perençanus, b. 1, svešč. 3, fol. 33-33' (25. 8. 1366).

²⁰ Birin, A., prir., Šibenski bilježnici – Petar pokojnoga Ivana, Povijesni prilozi, sv. 42, Zagreb 2012, dok. 54, str. 160 (21. 1. 1454).

²¹ Birin, A., prir., Šibenski bilježnici – Petar pokojnoga Ivana, dok. 30, str. 139 (29. 12. 1453).

²² Raukar, T., Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća, Historijski zbornik, vol. 35, Zagreb 1982, 58-59. Također u: Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku. Odabrane studije, Književni krug Split, Split 2007, 155.

Pojačani broj ugovora o službi nalazimo i u drugim gradovima u ovom periodu, a čini se da je osobito mnogo takvih slučajeva bilo upravo u Splitu. Tomislav Raukar pronašao je da je u periodu od srpnja do listopada 1453. sklopljeno čak 24 ugovora o službi.²³ Moguće da ih je bilo i više. U najvećem broju slučajeva radi se o došljacima iz Jajca, ali spominju se i druga mjesta iz Bosne. Ugovori otkrivaju da se u dosta slučajeva radi o maloljetnoj djeci, ne samo djevojčicama nego i dječacima, koje su njihovi roditelji i rođaci željeli na taj način osigurati i spasiti od gladi pa makar to značilo i odvajanje od obitelji i upućivanje možda i daleko od obitelji i zavičaja. Tako već u lipnju Lucija, kći pokojnog Vučine, od oko 13 godina – po kanonskom pravu punoljetna pa zato samostalno sklapa ugovor – stupa u službu tadašnjeg splitskog kneza Mlečanina Viktora Dolphina na rok od 10 godina, pri čemu će imati osiguranu hranu i odjeću te po isteku roka dobiti 30 libara (oko 5 dukata).²⁴ Radovac Drugišić (*Radouaç Drugisich*) iz Bosne daje Radoju, svojeg sina od oko 8 godina na službu pod istim uvjetima, a preuzima ga spomenuti splitski knez za svojeg rođaka Jakova de Dolphino.²⁵ Juraj Alislavić iz Vrbanje (*Virbangna*) kod Bugojna, punoljetan sa 16 godina, stupa u službu kod splitskog plemića Nikole de Petrachis na 3 godine za 30 libara.²⁶

Uz mletačke dužnosnike više se sluga zapošljavalo kod vojnika i časnika mletačke posade. I Jelena pok. Radoja iz Jajca postat će sluškinja ser Frani Ivanovom, splitskom plaćeniku na rok od 3 godine s ukupnom plaćom od 15 libri.²⁷ Dočasnik (*caporale*) ser Antonelo s Krfa uzeo je Jakova na 7 godina službe od njegove majke udovice Radoslave i brata Hotića obećavši nakon tog vremena 30 libara i odjeću.²⁸

Među ovim ugovorima ističu se neki koji zapravo ukazuju na udomljavanje djeteta iako imaju formu ugovora o službi: Vučina iz Bosne iz Jajca (*de Bosna de Jaice*) daje svog sina Jurja (*Georgium dictum Juray*) Borku iz Boniventa (*Borcho de Bonivento*), vojniku u splitskoj utvrdi, doživotno (*in vita sua*). Juraj će slušati i služiti Borka, a ovaj će ga izdržavati cijeli život.²⁹ I gospođa Radoslava iz Jajca daje doživotno kćer Katarinu ser Jeronimu Ursu, vitezcu (*miles*) u službi kapetana Zadra i potkneza Splita, a ovaj se obavezuje da

²³ Raukar, T., Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća, 58-59. Isto u: Studije o povijesti Dalmacije, 155.

²⁴ Državni arhiv u Zadru, Spisi splitske općine, Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, 4. 6. 1453. fol. 20'-21 (4. 6. 1453).

²⁵ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 44-44' (8. 7. 1453).

²⁶ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 47 (20. 7. 1453).

²⁷ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 67'-68 (3. 9. 1453).

²⁸ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 78' (16. 9. 1453).

²⁹ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 65' (30. 8. 1453).

će je tretirati kao vlastitu kćer (*bene tractare tamquam filliam suam*).³⁰ Isti je čovjek preuzeo i Ružu Vukačevu iz Jajca koja se obvezala da će služiti njega i njegova brata Leonarda, odnosno njihove obitelji, 6 godina za 30 libara. Vjerojatno se isto radi o maloljetnici jer ju predaje udovica Elena iz Venecije, nastanjena u Splitu.³¹

Broj ugovora povećava se naglo u listopadu iste godine. Vučina iz Udonoje daje kćer Vladicu za služavku ser Francisku iz Padove na 6 godina službe za 6 dukata,³² gospođa Jelica iz Bosne (*dona Jeliza de Bosna*) svoju kćer Jelenu ser Ivanu Scharpi iz Venecije na 8 godina službe za konačnu plaću od 8 dukata,³³ Segon iz Glamoča kćer Micu od oko 14 godina liječniku (*physicus*) Vincentu iz Padove na službu njemu i obitelji na 4 godine za 3 dukata,³⁴ Radivoj Traitinović iz Uskoplja (*de Uischofle*) stupa u službu kod mletačkog trgovca Antonija Grossa na 4 godine za 20 libara,³⁵ Vučić iz Bosne daje rođakinju Vukanu Antoniju Batochiu iz Venecije u službu na 4 godine za konačnu plaću od 24 libre (oko 4 i pol dukata).³⁶ Matko Vladičević iz Višovića kod Jajca postaje sluga kod splitskog liječnika Kristofora iz Salodija koji će mu za to platiti 6 dukata...³⁷

Loše okolnosti u kojima su bile bosanske obitelji pokazuje to što u nekim slučajevima roditelj ili rođak koji daje dijete u službu od buduće plaće uzima mali dio za sebe i možda ostatak obitelji: Rado Milgošić iz Jajca koji daje svoju kćer Milicu zvanu Margarita na službu od 12 godina kaštelanu splitske tvrđave Albanu Sagredu od buduće Miličine nagrade od 9 dukata uzima odmah dva stara brašna i nešto vina u vrijednosti jednog dukata.³⁸ Gospođa Ružica *de Bratodrach* iz Jajca dala je kćer Bilavu ser Lovri Mariju iz Venecije, stanovniku Splita na 8 godina službe za 9 dukata uzevši odmah dvije libre od buduće plaće.³⁹ Kod istog trgovca Stanica supruga Radivoja iz Jajca dala je sina Pavla na 8 godina za 8 dukata uzevši također 2 libre unaprijed.⁴⁰

³⁰ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 76 (13. 9. 1453).

³¹ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 82' (24. 9. 1453).

³² Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 88' (5. 10. 1453).

³³ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 91-91' (10. 10. 1453).

³⁴ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 92 (11. 10. 1453).

³⁵ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 92'-93 (11. 10. 1453).

³⁶ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 93 (11. 10. 1453).

³⁷ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 93-93' (13. 10. 1453).

³⁸ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 73'-74 (12. 9. 1453); jedan *star* je iznosio 83,37 litara.

³⁹ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 78'-79 (16. 9. 1453). Vjerojatno ista Ružica ovaj put navedena kao *Bradragouiza* daje šesnaestogodišnjeg sina Pribića ser Bosku de Magistris iz Venecije na 6 godina službe za 8 dukata, fol. 81' (23. 9. 1453).

⁴⁰ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 82 (23. 9. 1453).

Vuko Votočinić iz podgrađa Jajca (*Vulciuis Votochonich de suburbio Jaiza*) daje brata Jurja za slugu Bartolomeju Superanciju, tadašnjem splitskom knezu, na 8 godina službe za 9 dukata plaće od čega će Vuko odmah preuzeti 2 libre.⁴¹

Ono što upada u oči jest prevladavanje stranaca – mletačkih upravitelja, vojnika, liječnika, trgovaca – koji uzimaju djecu i mlade u službu. S jedne strane moguće je da su domaći osjećali sumnjičavost prema zapošljavanju ljudi koje nisu poznavali ili su već i imali uhodane kanale priljeva sluga iz splitske sirotinje i okolice. Interes stranaca u uzimanju bosanske djece i mladih u službu možda je bio u tome što roditelji u Splitu nisu željeli da im djeca potencijalno odu daleko od kuće, dok bosanske obitelji nisu mogle biti tako izbirljive i ulazile su u takve ugovore svjesne da možda djecu više nikada neće vidjeti. Čini se da su i sami roditelji i rođaci iz Bosne nastojali djecu ponajprije smjestiti kod stranaca, što se može razumjeti time da su uvjeti službe kod njih bili povoljniji, odnosno da su djeca po isteku službe dobila i nešto novaca, pa nisu kretala u svijet bez ičeg. Radača iz Bosne, koja je dala kćer Višnju u službu ser Nikoli iz Terzaga (srednjovjekovna komuna u Lombardiji u Italiji), samo je tražila da je on nakon 12 godina službe uda.⁴² Višnja je morala biti mala djevojčica kad se radi o tako dugačkom roku službe i u ovom slučaju se vjerojatno radi upravo o udomljavanju djeteta. Nikola se spominje kao *comestabile*, što bi također ukazivalo na narednika u mletačkoj posadi u Splitu. U slučaju domaćih ljudi plaće su bile lošije, npr. Dragić Medošović iz Grahova dao je šesnaestogodišnjeg sina Stjepana na službu majstoru slikaru Dujmu pok. Marina, a Stjepan je za 4 godine trebao dobiti 2 dukata, upola manje npr. od djece zaposlene kod mletačkog kneza. Osim toga u ugovoru su navedene stroge mjere ukoliko bi Stjepan od slikara pobjegao.⁴³ Očajnu situaciju bosanskih pribjeglica pokazuje i zadnji od ovih ugovora u kojem Bogoslav iz Jajca daje svojeg sina Božidu splitskom arhiđakonu i kanoniku Marinu u službu na 6 godina nakon kojih će Božida dobiti jedino odjeću koju nosi.⁴⁴ Očita je razlika između Božidine sudbine, koji će biti kod splitskog arhiđakona samo na stanu i hrani, i sudbine djece zaposlenih kod obitelji mletačkog kneza ili njegovih službenika i trgovaca. Naravno, teško je reći kako su djeca bila stvarno tretirana u kućanstvima u kojima su živjela.

I u Zadru je 1453. godine, s najvećim intenzitetom u listopadu, zabilježen pojačan broj stupanja u službu došljaka iz bosanskog i hrvatskog zaleđa. Umjesto Jajca spominju se mjesta kao Bihać, Podkamengrad, Krupa...

⁴¹ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 94' (14. 10. 1453).

⁴² Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 94'-95 (15. 10. 1453).

⁴³ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 91' (10. 10. 1453).

⁴⁴ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 96'-97 (16. 10. 1453).

Tako Radoje Zubranić iz Bihaća daje brata Bartola za slugu na 6 godina zadarskom plemiću ser Mateju de Nassis. Bartol će na kraju dobiti 20 libara te odjeću i obuću koja se, kao u većini takvih zadarskih ugovora, precizno navodi (tunika, ogrtač, par cipela, par cokula, dvije košulje, dvoje gaće, remen i kapu u vrijednosti 20 solida).⁴⁵ Ivan Ratković iz Pseta (današnji Bosanski Petrovac) daje svojeg sina u nauk postolaru Antoniju de Rissia na 5 godina nakon kojih će dobiti odjeću i 2 dukata.⁴⁶ Klara pokojnog Vukote iz Krupe služiti će mletačkom plemiću Marku de Lege 6 godina i nakon toga će dobiti 50 libara.⁴⁷ Dragoš Markijević iz Podkamengrada uspio je smjestiti dvojicu sinova kao šegrte: Radin će biti 10 godina kod majstora Guillelma iz Flandrije, izrađivača mačeva i mletačkog plaćenika uz konačnu plaću u odjeći i 30 libara, a Juraj uz iste uvjete 8 godina kod Antonija pok. Ivana iz Milana, brijača.⁴⁸ Matej Gorčinović iz Bihaća kod majstora kožara Ivka bit će 4 godine za što će dobiti odjeću i 4 dukata.⁴⁹ Katarina, kći pokojnog Marluća, iz Podkamengrada u Bosni služiti će 6 godina oružaru ser Leonardu Fontani za odjeću i 28 libara.⁵⁰ Iako ih je manje u Splitu i dijele sudbinu s brojnijim migrantima iz hrvatskog zaleđa (Lapca, Drežnika...), uočava se u odnosu na Split da su domaći majstori spremniji prihvatiti došljake kao naučnike.

Iako se u ovim slučajevima iz 1453. godine radi o izvanrednim okolnostima masovnije imigracije u dalmatinske gradove zbog gladi u zaleđu, ugovori o službi, osobito za žene, nisu bili rijetkost ni ranije u dalmatinskim gradovima, odnosno javljaju se u Dalmaciji kroz više stoljeća. Mlade djevojke, ponekad upravo djevojčice, služile bi određeno razdoblje u bogatim kućama do vremena udaje. Može se to nekad smatrati i nekim oblikom udomljavanja. Mnoge od njih su bile siročad bez roditelja. Svota koju bi zaradile mogla je poslužiti kao skroman miraz primjeren najsiromašnijem staležu, ali bez kojeg se ni jedna djevojka nije mogla udati.⁵¹ Zanimljiv je slučaj Stane, kćeri Radoslava iz Bosne, koja se 29. srpnja 1449. obvezuje služiti šibenskom plemiću ser Luki Butrišiću i njegovoj obitelji toliko dugo dok njegovoj obitelji isplati iznos od šest dukata. Stana je iz Lukine kuće uzela jedan zlatni prsten i pojas ukrašen srebrom, obostrano procijenjen na vrijednost od šest dukata, a kako Stana nije imala sredstava da plati tu cijenu u novcu, dogovoreno je da će

⁴⁵ Državni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Simon Damiani, kut. 3, sv. 4, svešč. 8, fol. 373-374 (6. 10. 1453).

⁴⁶ Simon Damiani, kut. 3, sv. 4, svešč. 8, fol. 376-377 (3. 10. 1453).

⁴⁷ Simon Damiani, kut. 3, sv. 4, svešč. 8, fol. 377-378 (6. 10. 1453).

⁴⁸ Simon Damiani, kut. 3, sv. 4, svešč. 9, fol. 386'-387' (9. 10. 1453).

⁴⁹ Simon Damiani, kut. 3, sv. 4, svešč. 9, fol. 389-390 (9. 10. 1453).

⁵⁰ Simon Damiani, kut. 3, sv. 4, svešč. 9, fol. 411-411' (22. 10. 1453).

⁵¹ Janeković Römer, Z., Rod i grad, 122-124; Kolanović, J., Šibenik u kasnome srednjem vijeku, 270.

odraditi dug ili kod ser Luke ili kod osobe kojoj je on uputi.⁵² Radi li se o tome da je Stana otuđila rečene dragocjenosti ili ih je dobila sa znanjem vlasnika, nije baš jasno, ali čini se da je u svakom slučaju stvar uređena na miran način, bez kaznenog progona, uz suglasnost obiju strana. Možemo pretpostaviti da je nakit i ukras upravo trebao pridonijeti budućem Staninom mirazu.⁵³

2. Služba i nauk

Uspoređujući mušku i žensku radnu snagu u cijelom razmatranom periodu uvjeti su zasnivanja radnih ugovora za muškarce ipak uvijek bili bolji. Oni su uglavnom, s iznimkom nekih primjera iz ranijeg perioda kao što je onaj Dobroslavov u trinaestom stoljeću u Trogiru, osobno slobodni i sklapaju ugovore sa svojim poslodavcima za obavljanje određene službe za plaću. Također se za razliku od žena radi o ugovorima sklopljenima za kraće periode koji su možda potom naknadno obnavljani. Najviše je takvih ugovora zabilježeno u Splitu, kamo se i najviše bosanskih migranata upućivalo. Tako u Splitu u lipnju 1369. Vukašin, sin pokojnog Vučete iz Bosne, obećava jednogodišnju službu „u svim poslovima i službama po običaju vjernog sluga“ (*in omnibus eius negotiis et seruitiis more fideli famuli*) izvjesnom Antoniju Monoliju iz Ankone. Obvezuje se ići s Antonijem u Ankonu, a ovaj se pak obvezuje uz hranu, piće, odjeću i obuću, isplatiti Vukašinu i plaću od 25 malih libara, što je tada iznosilo oko 7,8 dukata. Bilo je također rečeno da Vukašin može tijekom službe ranije otići i da će mu Antonio platiti onda za taj dio vremena koji je proveo kod njega.⁵⁴ Radoje Neradović *de Rama partium Bosne*, za kojeg se izričito navodi da je punoljetan (*homo sui iuris*), sklapa s uglednim splitskim plemićem ser Nikolom de Petraka (Petracha) ugovor 20. veljače 1448. o službi na tri godine za plaću od 40 libara, naravno uz hranu, odjeću i obuću tijekom službe.⁵⁵ Čini se da su takvi ugovori na nekoliko godina bili najčešći. Radić Ruzirić iz Bosne (*Radich Ruzirich partium Bosne*) stupa u službu kod poznatog trgovca Baptista Ivanovog iz Gubbija, splitskog građanina, u trajanju od 4 godine, pri čemu se spominje da će mu služiti i na

putovanjima (*super eius nauigio uacare*). Uz hranu, odjeću i obuću kojom će ga gospodar opskrbiti dobit će kao plaću i 10 dukata.⁵⁶ Naravno, ponekad su zbog specifičnih okolnosti kao što je spomenuta glad godina 1453. i 1454. dolasci u gradove u potrazi za poslom bili češći. Svakako, kod stupanja muškaraca u službu ne radi se baš o pukoj kućnoj posluži. Izvjesni Vukašin iz Rame bio je jedan od 16 sluga, članova kućanstva trogirskog vlastelina Mihovila (Mikacija) Viturija, pristalice ugarskog kralja Sigismunda i vođe trogirskih protivnika mletačke vlasti nad Dalmacijom početkom petnaestog stoljeća, a koji su u srpnju 1420. godine od strane mletačkih vlasti proglašeni gusarima i razbojnicima te protjerani pod prijetnjom osljepljenja i tromjesečne tamnice, a u ponovljenom povratku prijetilo im se i vješalima.⁵⁷ Zasiurno se Vukašin može smatrati prije dijelom vojne čete ili posade na galiji spomenutog Vitturija nego običnim slugom s obzirom na to da ga je nova vlast smatrala opasnim. Još je zanimljiviji primjer Mihovila pok. Kerše iz Bosne u službi ugledne zadarske udovice Pelegrine de Grisogonis, rođene de Saladinis. Mihovil se u svojem testamentu sastavljenom u Pelegrininom domu ne naziva njezinim famulom ni servom, već familijarom – „ukućaninom“ – terminom koji se koristio i za opis visoko rangiranih službenika kod plemstva, često i samih plemenitog porijekla. Mihovil je očito imao poseban status u kući i vjerojatno bio Pelegrinin pouzdanik kroz mnogo godina. Iz njegove se oporuke vidi da nije zaboravio svoje porijeklo ni zavičaj. Ostavlja nešto zbog ljubavi rođaku Jurju Dragoševiću iz Bosne te fra Viti u Bosni da se moli za njegovu dušu. Međutim izvršenje oporuke kojom je uglavnom nadario siromahe i zadarske crkvene ustanove povjerio je upravo Pelegrini i mužu njezine nećakinje. Mihovil je očito tretiran kao član obitelji.⁵⁸

Kao što smo vidjeli na primjeru bosanskih došljaka u Zadar 1453, bilo je i slučajeva da su bosanski dječaci i mladići dolazili u dalmatinske gradove kako bi izučili zanat. Takve primjere nalazimo i u četrnaestom i u petnaestom stoljeću. Ratko pokojnog Vučete iz Bihaća 22. srpnja 1367. sklapa ugovor s majstorom Vlatkom, sinom Karina iz Zadra. Vlatko će iduće dvije godine učiti Ratka krojački zanat i uz to mu osigurati pristojnu odjeću i prehranu te svake godine još i platiti 20 solda (oko četvrtine dukata). Ratko, koji očito nije

⁵² Birin, A., prir., Šibenski bilježnici. Bonmatej iz Verone (1449.-1451.), Hrvatski institut za povijest, Državni arhiv u Zadru, Zagreb 2016, dok. 153, str. 268-269 (29. 7. 1449).

⁵³ O značenju pojaseva ukrašenih srebrom malo dalje.

⁵⁴ Spisi splitske općine, Albertolo de Bassanega, kut. 2, sv. 7, svešč. 4, fol. 2'; Rismondo, V., prir., Pomorski Split druge polovine XIV stoljeća. Notarske imbrevijature, Muzej grada Splita, Split 1954, dok. 83, str. 64-65.

⁵⁵ Za Radoju jamči Pavao Bogilić, stanovnik u Varoši (in Burgo). Državni arhiv u Zadru, Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 12, fol. 163'. Ser Nikola de Petraka spominje se kao sudac 1433, 1434, 1435, 1441, 1443, 1445, 1446, 1454, 1456. Vidi u: Kuzmanić, M.-N., Splitski plemići, prezime i etnos, Književni krug Split, Split 1998, 65.

⁵⁶ Spisi Splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 13, fol. 221-221' (11. 9. 1448). O ser Baptistu (odnosno Ivanu Krstitelju) iz Gubbija, koji je rodonačelnik splitske obitelji de Augubio, pisao je Tomislav Raukar, Ser Baptista de Augubio civis Spaleti, Mogućnosti, sv. 26, br. 1, Split 1979, 108-118. Također u zborniku: Congressi sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche 2, I rapporti demografici e popolativi, Roma 1981, 151-163. I u: Rivista storica del Mezzogiorno, Lecce 1979, 151-163. Isto u: Studije o povijesti Dalmacije, 285-296.

⁵⁷ Lucius Lučić, I., Povijesna svjedočanstva o Trogiru, sv. 2, Čakavski sabor, Split 1979, 929.

⁵⁸ Državni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Articutus di Rivignano, b. 5, fasc. 3, fol. 82'-83 (30. 11. 1391).

dječak, nego odrastao čovjek čim samostalno sklapa ugovor s majstorom dok su za maloljetnike to obično činili roditelji ili skrbnici, obavljat će kod majstora Vlatka svaki posao koji mu on odredi. U slučaju kršenja ugovora prekršitelj s bilo koje strane platit će deset libara.⁵⁹ Dvije godine je obično bio najkraći zabilježen rok naukovanja, što bi možda upućivalo na neku vrstu stručnog usavršavanja. Godine 1445. u Splitu Radić iz Glamoča sklopio je ugovor o nauku za krznara kod majstora Marina Brajanovića na četiri godine. U ovom slučaju međutim samo nekoliko mjeseci kasnije ugovor je razvrgnut zbog nastalih razlika (*differentiam ortam inter partes predictas*).⁶⁰ Tako punoljetni mladić Petar, sin Grubanov (*Petar Grubani Sircich de Bosna*), sklapa 1448. ugovor o nauku s postolarom (*calçolario*) Jeronimom iz grada Beluna, stanovnikom Splita. Petar će učiti postolarski zanat tri godine, a na kraju će dobiti 4 dukata, novu odjeću, pola volovske kože, tri pripremljene ovčje kože (*moutonine*) i dva para kalupa od kože (*duo paria de formis a cerdone*). Bio je dakle opremljen da započne s vlastitim radom kao postolar.⁶¹ Ugovor koji Milutin Radojević iz Bosne sklapa s majstorom postolarom Blažom, Splićaninom, na četiri i pol godine jednostavniji je. Ovdje se samo navodi da će na kraju Milutin dobiti opremu kako je običaj majstora (*utensilia ut est de more magistrorum*).⁶²

Bilo je i bosanskih dječaka koji su dolazili u dalmatinske gradove i počinjali rano s naukom. Tako se među osamnaest dječaka i mladića koje je između 1444. i 1451. (10 ugovora) i 1460. i 1470. (8 ugovora) uzeo u klesarski nauk majstor Juraj pok. Mateja u Zadru, glavni graditelj šibenske katedrale (glasoviti Juraj Dalmatinac), najmlađi bio Mihovil Vučinić iz Bosne koji je postao klesarski naučnik sa samo 9 godina, što je za klesarske naučnike iznimno rano, a ujedno je i najniža dob zabilježena za šibenske šegrt. Najmlađi klesarski šegrti obično su imali bar 12 godina.⁶³ Maloljetni dječaci su obično

ostajali puno duže kao naučnici nego punoljetni,⁶⁴ pa je tako i ugovor malog Mihovila sklopljen na 10 godina. Majstor Juraj se obavezao na kraju dati prema običajima klesarski alat te deset dukata, a precizno je popisana i nova odjeća i obuća od kape do čizama koju će dobiti mladi izučeni klesar. Juraj Dalmatinac je angažirao i klesarske pomoćnike, već izučene obrtnike koji doduše još nemaju naslov majstora, ali su zato znatno bolje nagrađeni od naučnika. Jedan od njegovih naučnika bio je i Alegretus (to bi valjda bio Radoslav, Radoje ili Veseljko) Radoslavčić iz Jajca (*Alegretus Radoslafcich de Jaice Regionis Bosgne*) koji je uz hranu i alat za rad dobivao godišnje po 26 dukata, a majstor ga je zaposlio na dvije godine.⁶⁵ To se u kontekstu plaća drugih obrtničkih pomoćnika u dalmatinskim gradovima u tom periodu moglo smatrati prilično visokom plaćom.

Zanimljiv je ugovor koji je u Zadru 1396. sklopio na 5 godina Veselko Grančić (*Vesselcus Grancich*) iz Bosne sklopio za sina Radoslava s mesarom Filipom pok. Ivana iz Cesene. U njemu se naime spominje da je Radoslav pagan i još nekršten (*paganum et non dum bacticatum*) pa se majstor obavezao uz sve uobičajene stavke da će se pobrinuti i da se dječak krsti.⁶⁶ S obzirom na uvjete ugovora ne radi se o sasvim malom dječaku, prije nekom između 10 i 15 godina. Vjerojatno u njemu treba promatrati pripadnika Crkve bosanske.

Naučnika (šegrt) odnosno kvalificiranih radnika među Bosancima u dalmatinskim gradovima uvijek je bilo manje u odnosu na nekvalificiranu radnu snagu, odnosno onu koja je ulazila u službu nedefiniranog karaktera. Primjerice, u već spomenutim ugovorima o stupanju bosanske djece i mladih u službu u Splitu u periodu od srpnja do listopada 1453. godine na više od 20 ugovora o službi dolazi samo jedan ugovor o stupanju u nauk: Jurko Jurančić iz Bosne kod istoimenog splitskog majstora postolara na 3 godine.⁶⁷ Teško je reći je li takav omjer prevladavao i u normalnim okolnostima i bio posljedica nepovjerenja lokalnih ljudi ili je posljedica izvanrednih okolnosti u

⁵⁹ Spisi zadarskih bilježnika, Petrus Perençanus, b. 1, svešč. 5, fol. 53-53' (22. 7. 1367).

⁶⁰ Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 8, sv. 23, svešč. 7, fol. 296. Podatke o bosanskim naučnicima i obrtnicima u Splitu donosi u svojoj zasad još neobjavljenoj disertaciji i Tonija Andrić: Život splitskog puka u srednjem vijeku. Primjer obrtnika sredinom 15. stoljeća, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb 2013, 97-99, itd.

⁶¹ Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 12, fol. 165 (28. 2. 1448).

⁶² Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 12, fol. 167'-168 (6. 3. 1448).

⁶³ Državni arhiv u Zadru, Spisi šibenskih bilježnika, kut. 11/VI, Instrumentorum Antonii Campolongo (za 1449), 86'-87' (2. 5. 1449). Josip Kolanović u svojoj knjizi o kasnosrednjovjekovnom Šibeniku navodi umjesto Mihovila Radoja Vučinića, ali uvidom u dokument vidi se da je Radoje zapravo Mihovilov brat koji u njegovo ime, budući da se radi o maloljetniku, sklapa ugovor s majstorom. Kolanović spominje među naučnicima Jurja Dalmatinca i dvanaestogodišnjeg Antuna iz Livna. Kolanović, J., Šibenik u kasnome srednjem vijeku, Školska knjiga, Zagreb 1995, 261-265.

⁶⁴ O tome vidi u: Ladić, Z., Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima-šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama, Zbornik radova *Filii, filiae...*: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. 4. istarski povijesni biennale, Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino, Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za humanističke znanosti, Poreč 2011, 69-96.

⁶⁵ Neki drugi klesari koji su sklapali ugovore s majstorem Jurjem imali su precizno navedeno što moraju napraviti dok se za Alegreta navodi općenito da treba boraviti s majstorom i pomagati mu u svemu. Državni arhiv u Zadru, Spisi šibenskih notara, Karatus Vitale, kut. 14, sv. 1, fol. 107 (24. 11. 1451); Kolanović ga u svojoj knjizi navodi kao Radoslava: Šibenik u kasnome srednjem vijeku, 266-267.

⁶⁶ Državni arhiv u Zadru, Vannes Bernardi di Firmo, b. 1, fasc. 1/11, fol. 172-172' (12. 4. 1396).

⁶⁷ Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 71' (8. 9. 1453). Raukar, T., Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća, 58. Isto u: Studije o povijesti Dalmacije, 155.

kojima je došlo do masovne migracije u kojoj su ljudi prihvaćali kratkoročne poslove očekujući možda i mogući povratak kad se egzistencijalne prilike poprave. Vidjeli smo da je u Šibeniku i u Zadru bilo drugačije. Neka istraživanja upućuju i na to da se u vrijeme kasnijih migracija zbog osmanlijskih prodora, kad je bilo jasnije da se ne radi o prolaznoj pojavi, javlja više slučajeva kad odrasli mladići stupaju u nauk,⁶⁸ što bi upućivalo na pokušaje jače integracije u novu urbanu sredinu.

3. Obrtnici, trgovci, poduzetnici...

Uz nekvalificiranu radnu snagu i naučnike u dalmatinskim gradovima našlo se i primjera uspješnih obrtnika, da ne kažemo i poduzetnika, porijeklom iz bosanskih krajeva, od kojih su neki dobili i status civiteta, odnosno građansko pravo, što je značilo da u gradu borave već neko vrijeme, da su postigli određeni poslovni i društveni ugled, stekli nekretnine, možda i zasnovali obitelj te očitno izrazili spremnost da svoju sudbinu i ubuduće povežu s interesima grada. Takav je morao biti na primjer Pavao Petrović iz Glamoča (*Paulus Petrouich de Glamoč*) koji se 1445. u više dokumenata navodi kao *ciuis et habitator Spaleti*. Oženio se Jelinom s kojom je dobio u miraz kamenu kuću u splitskoj jezgri vrijednu 300 libara kao i 100 libara u novcu, vunanim i platnenim tkaninama, srebru i drugoj opremi.⁶⁹ Nekoliko godina kasnije u veljači 1448. nalazimo Pavla Petrovića iz Bosne, građanina Splita kao dužnika za 212 libri i 2 solda splitskom plemiću ser Petru Antunovom Natalis (Božičević), i to za 202 lakta tkanine (*panni bassi*) koje mu je ovaj prodao u svojem dućanu. Dužan je te novce vratiti do iduće fešte Sv. Duje u svibnju. Odmah iza toga navodi se da je Pavao Petrović, ovaj put opet naveden поближе da je iz Glamoča iz Bosne, postavio istog ser Petra Antunovog za svojeg zastupnika u svim poslovima u Splitu. Time mu je zapravo prepustio odluku u svim svojim poslovima. Čini se dakle da je Pavao Petrović upao u neke poslovne neprilike jer je dužnički ugovor poništen tek petnaestak godina kasnije – 1463.⁷⁰ Što se u međuvremenu s Petrom Pavlovićem dogodilo, nije jasno, ali bila su to

⁶⁸ Vidi o tom: Ladić, Z., Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima-šegrtima u kasno-srednjovjekovnim istočnojadranskim komunama, 82-83.

⁶⁹ U pribavljanju te kuće sudjelovao je ugledni splitski plemić Rajnerije Lovrin koji je sam platio 200 libara da bi Pavao u Jelinino ime isplatio preostalih 100, a ser Rajnerije mu je potvrdio prava na kuću kao i bio svjedok prilikom sklapanja ugovora o miraz. Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 8, sv. 23, svešč. 4, 177'-178 (25. 6. 1444), svešč. 6, fol. 258-259. (3. 2. 1445). Je li Jelina možda bila Rajnerijeva nezakonita kći ili možda bivša ljubavnica koju je udao s natprosječno velikim mirazom za dobrostojećeg došljaka u usponu, kao što se znalo događati u talijanskim komunama, teško je reći.

⁷⁰ Spisi Splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 12, fol. 163 (18. 2. 1448, na margini dokument od 30. 6. 1463).

turbulentna vremena uoči pada Bosne. Sličan primjer malog poduzetnika predstavljao bi također u isto vrijeme – sredinom petnaestog stoljeća – kožar Ivan iz Jajca (*Iohannes de Jaiza cerdo*) koji u svibnju 1454. g. izvozi iz Splita 34 srebrna puceta (*botones*) i uz to još i jedan srebrni i pozlaćeni prsten, a iduće godine zalaže volovske kože za dug u iznosu 56 libara trgovcu Matošu.⁷¹

U isto vrijeme – sredinom petnaestog stoljeća – u više dokumenata spominje se kao *habitor*, znači barem stalno naseljen stanovnik Splita, i Staš iz Rame (*Stasius de Rama*) koji je dovoljno imućan da 17. veljače 1447. kupuje od krznara Mihovila Alegretijevog polovicu broda (*barche marciliane*) za 17 zlatnih dukata.⁷² Radilo se o trgovačkom jedrenjaku srednje veličine koji je služio tzv. maloj plovidbi (uz dotičnu obalu). Možda je suradnja s pripadnikom splitske obitelji Alegretti posljedica već ranije uključenosti dotične obitelji porijeklom iz Forlija u poslovanje po Bosni.⁷³ Nekoliko dana nakon kupovine broda Staš je 24. veljače 1447. opunomoćio u svojim poslovima Miltošu, mjerača soli, među ostalim i na svojoj marciliani (*et naulizandum eius marciliana*) kojom se vjerojatno namjeravao koristiti za trgovinu duž obale.⁷⁴ Godinu dana kasnije, 21. veljače 1448. Staš prodaje za 11 dukata svoj udjel u jednoj barci (*inu na barcha cauersana*) ser Mihovilu pok. ser Ivana iz ugledne obitelji Hranković s Brača.⁷⁵ S obzirom na razlike u cijeni čini se da se ne radi o istom brodu. Staš je po svemu sudeći bio uključen u razne poslove i kretao se u imućnijem krugu splitskih gospodarstvenika tog vremena.

Zasnivanje obitelji, kao što je početkom 1449. učinio Vid Stančić iz Kovernice, *partim Bosne*, postolar i stanovnik Splita, oženivši se Šibenčankom Katarinom, kćeri pokojnog Martina, primivši od nje miraz u vrijednosti 50 dukata kako u zlatu i srebru tako i u vunanim i pamučnim tkaninama doprinosili su integraciji u lokalnu zajednicu.⁷⁶ Juraj Bogdanović iz Bosne oženio se Milicom sa skromnijim mirazom od 134 libre i 9 solada, uglavnom u tkaninama vunanim i pamučnim te srebru, a miraz je uručio ser Francisco Cambi iz Firence, građanin Splita, čija je Milica vjerojatno bila bivša služavka.⁷⁷

⁷¹ Državni arhiv u Zadru, Spisi splitske općine, Knjiga poslovnih ugovora notara Antonija Campolonga pok. Alberta iz Padove, kut. 11, sv. 25, svešč. 11, fol. 3; Bartolomeo Superrancio, kut. 11, sv. 25, fol. 159'-160 (9. 4. 1455).

⁷² Spisi Splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 11, fol. 51' (17. 2. 1447).

⁷³ Šunjić, M., Prilozi za historiju bosansko-venecijanskih odnosa 1420-1463, Historijski zbornik, god. 14, Zagreb 1961, 124.

⁷⁴ Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 11, f. 53 (24. 2. 1447).

⁷⁵ Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 12, fol. 164 (21. 2. 1448).

⁷⁶ Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 274'-275 (1. 2. 1449).

⁷⁷ Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 15, fol. 307' (17. 5. 1449). Poslodavci su često za svoje služavke koje su kod njih stupale u službu zamjenjivali roditelje.

Primjećuje se da se među dalmatinskim gradovima u kojima se javljaju bosanski doseljenici osobito ističe Split. Upravo je to grad preko kojeg prodire i strani, ponajprije mletački trgovački kapital prema zapadnoj Bosni. Osnivaju se trgovačka društva koja se bave trgovinom solju i tkaninama prema Bosni te uvozom iz Bosne kovina, stoke i drugih roba. Posebno se to primjećuje u izvorima nakon 1435. godine iako ima i ranijih primjera, a u nekoj mjeri u tome sudjeluju i bosanski trgovci. U notarskim dokumentima obično se javljaju u prilikama kad se obvezuju da će isplatiti podignutu robu za trgovinu u gotovom novcu ili srebru ili vosku.⁷⁸ Tako se npr. 23. svibnja 1400. Radojica Novaković i Rusan Milšić iz Rame pridružuju četvorici iz Klisa (Ivanu Rogariću, Mihovilu Radetiću, Nikoli Boguvidiću i Stipanu Krabiotiću) te uzimaju od splitskog plemića ser Marka Dujmova sukno, robu i gotov novac u vrijednosti od 104 dukata te obećavaju da će mu vrijednost u dukatima vratiti najkasnije do iduće svetkovine Sv. Vida (15. lipnja).⁷⁹ Kurtiša Budazinović iz Plive dužan je 1435. splitskom trgovcu Jurju Mihovilovom 28 dukata i 16 solda denara za tkanina i drugu robu, koju je dužan u novcu (*et noni in aliis rebus*) isplatiti u roku dva mjeseca trgujući robom po Splitu, cijeloj Dalmaciji, Bosni i drugdje.⁸⁰ Tvrtko Brajković iz Uskoplja (*Uscoplia partium Bosne*) mora pak platiti ser Aleksandru iz Sassoferrata, grada u Markama u Italiji, a sada građaninu Splita, u roku godinu dana čak 300 libara i to, kako se naglašava, u dobrom srebru.⁸¹

U tu sliku se uklapa i primjer nekoliko trgovaca iz Prozora 1449. godine. Cvitko Pribilović (*Ciuitchus Pribilouich de Prozor*) 9. siječnja potvrđuje da duguje 17 zlatnih dukata splitskom trgovcu Nikoli Karipiću za jednu tkaninu (tzv. *panno quarentino* – vrsta vunenih tkanina manje fine kvalitete koja se izvozila iz Venecije prema istočnom Mediteranu) i tucet pojaseva. Za to mu je morao platiti do iduće fešte Sv. Duje u svibnju. Za to jamče Vukić Pričić (*Vuchich Pricich*) i Vukmir Silčić (*Vuhmuc Silcich*), također iz Prozora.⁸²

⁷⁸ Raukar, T., Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću, Radovi, sv. 10, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb, 1977, 209; Šunjić, M., Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420–1463, 122–124.

⁷⁹ Rismondo, V., prir., Markulin Slovetić u svijetlu nekoliko notarskih spisa, u: Zelić-Bučan, B., Diana, S., Rismondo V., Božić-Bužančić, D., Četiri priloga, Izdanja Historijskog arhiva Split, sv. 2, Historijski arhiv, Split 1960, 76–77.

⁸⁰ Državni arhiv u Zadru, Spisi splitske općine, Osude u gospodarskim parnicama pod upravom kneza Andrea Griti (1434.-1437.), kut. 5, sv. 18, fol. 19' (12. 5. 1435).

⁸¹ Spisi splitske općine, Osude u gospodarskim parnicama pod upravom kneza Andrea Griti (1434-1437), kut. 5, sv. 18, fol. 20 (13. 5. 1435).

⁸² Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 268' (9. 1. 1449). O *panno quarantino* vidi: Mozzato, A., The Production of Woollens in Fifteenth- and Sixteenth-Century Venice, u: Lanaro, P., ed., At the Centre of the Old World: Trade and Manufacturing in Venice and the Venetian Mainland, 1400-1800, Centre for Reformation and Renaissance Studies, Victoria University, Toronto 2006, 98, 387.

Identični je ugovor s istim svjedocima jamcima sklopljen i između Nikole Karipića i Vukića Vukašinovića (*Vuchich Vucassinouich*), također iz Prozora.⁸³ Već spomenuti Cvitko Pribilović zajedno s Vukoslavom Bekom (*Vucoslauus Bech*), također iz Prozora, kupio je 8. svibnja 1449. i tkaninu od (već spominjanog u poslovanju s Petrom Pavlovićem) ser Petra Antunovog za 21 dukat, a njih dvojica bili su dužni to isplatiti do blagdana Sv. Mihovila u rujnu. Vjerojatno se može pretpostaviti da je za razliku od Vukića i Vukmira, Cvitko bio uspješan u svojem poslovanju i sad je nakon fešte Sv. Duje ušao u novi posao.⁸⁴ S istim trgovcem, ser Petrom Antonovim, koji je očito često poslovao s bosanskim trgovcima, Ivan Hirinović (*Iuvanans Hirinouich de Prozor partium Bosne*) sklopio je ugovor za tkaninu u vrijednosti od 40 dukata pod istim uvjetima, s tim da je za 30 dukata jamčio i Spličanin Milivoj Pitiković.⁸⁵ Drugi dan ugovor za tkaninu vrijednu 32 dukata sklopili su sa spomenutim Baptistom de Augubio i Radivoj Biladinović i Vukić Zaulović iz Vesele Straže u Bosni (*Vessela Straxa partium Bosne*). Iz istog su mjesta – Vesela Straža, blizu Bugojna – i Vlatko i Grgur Vukanić koji su od ser Baptista preuzeli tkanine u vrijednosti od 30 dukata, a Stjepan zvan Karlino (*Stephanus dictus Carlino*) u vrijednosti od 17 dukata i 36 solda. Ovaj posljednji ugovor poništen je tek 12. studenog.⁸⁶ Može se dakle uz druge Bosance 1449. utvrditi djelovanje barem šest trgovaca iz Prozora (ili četiri, ako ne računamo svjedoke) koji uzimaju robu od splitskih trgovaca za prodaju, a naknadno će im vratiti novac kad tu istu robu preprodaju u Bosni, može se pretpostaviti po višoj cijeni od one koju su za nju platili. Praksa je očito bila preuzeti početkom godine robu, prodati je do blagdana sv. Dujma u svibnju, pa potom preuzeti drugu za trgovinu do blagdana sv. Mihovila Arkandela 29. rujna. Stipan Mazarić (*Stipanus Mazarich*), koji je preuzeo tkaninu u vrijednosti 86 libara od ser Petra Antunovog, obećao je pak platiti kad prvi put dođe u Split.⁸⁷ Neki su bili ambiciozni, kao Pavao Viatinović iz Jajca koji je preuzeo robu i od ser Mihovila Franinog iz Avancija za 46 dukata i od ser Baptista de Augubio za 15.⁸⁸ Neki su imali sreće u prodaji, a neki i ne, kako svjedoke ugovori poništeni nakon

⁸³ Ovaj ugovor kasnije je poništen voljom Grgura, Petra i Dujma Karepića. Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 268'.

⁸⁴ Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 298' (8. 5. 1449).

⁸⁵ Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 299' (8. 5. 1449).

⁸⁶ Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 299', 300' (9. 5. 1449). Radivoja Billadina iz Vesele Straže susrećemo i 25. 9. 1453. kako opet ulazi u sličan kreditni posao sa ser Batistom de Augubio. Pri tome mu je jedan od jamaca također spomenuti Grgur Vukanić. Spisi splitske općine, Gasparo da Verona, kut. 10, sv. 24, fol. 84.

⁸⁷ Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 299', 300' (10. 5. 1449).

⁸⁸ Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 300-300' (9. i 10. 5. 1449).

roka. Zanimljivo je da se ovdje uz tkanine kao roba koju će, može se pretpostaviti, i to upravo trgovci iz Prozora, prodati u Bosni, spominju i pojasevi. Radilo se o luksuznim predmetima sa srebrnim ili i pozlaćenim ukrasima na koži (ili svili u slučaju ženskih pojasa) koji su u kasnom srednjem vijeku u našim krajevima, ali i drugdje po Europi, bili uz praktičnu primjenu i glavni ukrasni element na odjeći, a često, ovisno o količini plemenitih metala utrošenih u izradu te umijeću izrade, i simbol statusa i identiteta vlasnika. Zbog svoje vrijednosti mogli su poslužiti i kao zalag za novac u slučaju potrebe. U Splitu u petnaestom stoljeću spominju se i srebrni bosanski pojasevi (*centure bosgnese darzento*), očito dragocjeni i po nečem specifični, ali po čemu su bili posebni, zasad još nije utvrđeno.⁸⁹

Nalazimo u izvorima dalmatinskih gradova u četrnaestom i petnaestom stoljeću i još neke primjere sitnije trgovine bosanskih stanovnika na teritorijima dalmatinskih gradova iako su obično unosniji izvoz soli, tkanina i drugih proizvoda dokumentiraniji i bolje popraćeni u literaturi.⁹⁰ Ivan Dragonić iz Rame u Bosni (*de Rama de Bossna*) prodaje tako 25. kolovoza 1369. splitskom plemiću ser Ivanu Dujmovom jednog smeđecrvenog konja (dorata ili riđana) za 22 male libre.⁹¹ Slične primjere nalazimo i osamdesetak godina kasnije kada 13. lipnja 1449. Radoslav Pavlović, Vlah iz katuna Rogovišća u Bosni, prodaje konje u šibenskom kotaru. S Jurjem Milatovićem iz Vrpolja zamijenio je svojeg crnog konja s bijelom zvijezdom na čelu za Jurjevu smeđecrvenu (*baia*) kobilu s bijelom zvijezdom, a istog je dana prodao Ivanu Tomasoviću iz Suhog Dola u trogirskom kotaru, nadgledniku imanja ser Lovre Stipoševa iz Trogira, mršavog dorata (možda čak istu kobilu) po cijeni od osam dukata.⁹² Trgovina konjima iz Bosne bit će značajna i u vrijeme osmanlijske vlasti sredinom šesnaestog stoljeća.⁹³

⁸⁹ Ančić, M., Pojasevi i druge dragocijenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama, Starohrvatska prosvjeta, III. serija, sv. 22, Split, 1995., 151-160; Anzulović, I., Ukrasno uporabni predmeti na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća, Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru, sv. 49, Zadar, 2007., 239-255.

⁹⁰ Npr. spominje se da su bosanskim trgovcima usprkos jamstvima ugarsko-hrvatskog kralja Ludovika i hrvatskog bana Nikole Seča kaštelani Ivana Nelipčića opljačkali 200 konja sa solju i drugom robom uz ukupnu štetu od 20 000 dukata: Raukar, T. Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću, 195. Isto u: Studije o povijesti Dalmacije, 126.

⁹¹ Državni arhiv u Zadru, Spisi splitske općine, kut. 3, sv. 8, svešč. 1, Petrus Bartholomei de Annobonis de Serçana, fol. 20.

⁹² Birin, A., prir., Šibenski bilježnici. Bonmatej iz Verone (1449-1451), dok. 84, str. 167-168, dok. 87, str. 187 (13.6.1449).

⁹³ Raukar, T., Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća, 76. Isto u: Studije o povijesti Dalmacije, 171-172.

4. Izbjegllice

Konačno, može se kratko spomenuti i u drugoj polovini petnaestog stoljeća prisutnost bosanskih izbjeglica u bijegu pred bijedom i ratom. Manji broj je ostao u dalmatinskim komunama, ali one nisu mogle udomiti sve koji su dolazili, pa su nastojali, slično današnjem postupku s izbjeglicama s Bliskog i Srednjeg Istoka, uputiti ih što prije dalje. Tako je zabilježeno da je splitska vlast 4. srpnja 1454. platila za prijevoz 100 siromašnih Bosanaca u Apuliju (*pro conducendos ad partes Apulee personas 100 pauperum Bossinensium*) te isti dan za 76 isto takvih u Marke. Nekoliko mjeseci kasnije (13. rujna) zabilježena je isplata jednom splitskom trgovcu za tri starija (oko 250 litara) graška koji se dijelio kao prehrana opet siromašnim Bosancima na putu za Apuliju.⁹⁴ Velik broj djece davane u službu upravo u prvoj polovini listopada 1453. pokazuje da je u to vrijeme morao stići veći broj ekonomskih migranata u Split.

Zaključak

Stanovnici Bosne dolazili su dakle u gradove današnje sjeverne i srednje Dalmacije najviše u potrazi za poslom, često i ne svojom voljom, nego kao žrtve trgovine ljudima, osobito žene, tražene kao nekvalificirana kućna posluga u bogatijim obiteljima, što je bila i opća praksa širom Mediterana. Mlade Bosanke bile su prikladne žrtve zbog mogućnosti da se prikažu kao pripadnice heretičke vjere čak i kada to nije bila istina i tako lakše prikriju nečistu savjest trgovaca, a i kupaca roblja. Ipak zbog pritiska javnosti i naglašavanja kršćanskih vrijednosti postupno posjedovanje roblja postaje zazorno iako ga mijenja u mnogočemu sličan višegodišnji radni ugovor u zamjenu za stan i hranu i mogući prospekt dobivanja skromnog miraza. To je ipak bio napredak u odnosu na status puke pokretnine. Osim toga u notarskoj građi dalmatinskih gradova nalazimo uz stupanje u službu i neke primjere uključivanja bosanskih dječaka i mladića u obrte, npr. u klesarski ili krznarski, kao naučnici ili pomoćnici. A uključuju se i u trgovinu između Bosne i Dalmacije. Iako su bosanski krajevi najviše gravitirali Dubrovniku, najznačajnijem trgovačkom središtu na istočnojadranskoj obali gdje je potražnja za robom i ljudskim kapitalom iz zaleđa i bila najveća, među dalmatinskim komunama ističe se i Split u kojem nalazimo i primjere uspješnih obrtnika i poduzetnika porijeklom iz Rame, odnosno Bosne te prisustvo trgovaca među kojima se spominju i oni iz Prozora koji uzimaju robu na dug od splitskih trgovaca da bi je prodali u Bosni. Dragocjeni pojedinačni tragovi ljudskih veza ostali su zabilježeni i sačuvani i u Zadru, Šibeniku, Trogiru sve do današnjih dana.

⁹⁴ Šunjić, M., Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420-1463., 137-138; Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 12, fol. 3, 5.

Literatura

- Ančić, M., Pojasevi i druge dragocijenosti u kasnosrednjovjekovnim obiteljskim riznicama, *Starohrvatska prosvjeta*, III. serija, sv. 22, Split 1995, 151-160.
- Andrić, T., Život splitskog puka u srednjem vijeku. Primjer obrtnika sredinom 15. stoljeća, doktorska disertacija, Sveučilište u Zagrebu, Hrvatski studiji, Zagreb 2013.
- Anzulović, I., Ukrasno uporabni predmeti na zadarskom području u povijesnim izvorima od 13. do konca 16. stoljeća, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 49, Zadar 2007, 239-287.
- Barada, M., Trogirski spomenici, dio I. Zapisci pisarne općine Trogirske, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, sv. 44, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1948.
- Barada, M., Trogirski spomenici, dio. II, sv. 1, Zapisci sudbenog stola općine trogirske, *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*, sv. 46, Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, Zagreb 1950.
- Birin, A., prir., Šibenski bilježnici – Petar pokojnoga Ivana, *Povijesni prilozi*, sv. 42, Zagreb 2012, 103-189.
- Birin, A., prir., Šibenski bilježnici. Bonmatej iz Verone (1449.-1451.), Hrvatski institut za povijest, Državni arhiv u Zadru, Zagreb 2016.
- Blehović Čelebić, L., Žene srednjovjekovnog Kotora, CID, Podgorica 2002.
- Budak, N., Trgovina radnom snagom – razvoj i značaj, *Historijski zbornik*, sv. 38, Zagreb 1984, 105-138.
- Čremošnik, G., Izvori za istoriju roblja i servcijalnih odnosa u našim zemljama srednjeg vijeka, *Istorijski glasnik*, sv. 1, Beograd, 1949, 148-162.
- Dinić-Knežević, D., Prilog proučavanju migracija našeg stanovništva u Italiju tokom XIII i XIV veka. Godišnjak Filozofskog fakulteta u Novom Sadu, sv. XVI/1, Novi Sad 1974, 39-62.
- Državni arhiv u Zadru, Spisi splitske općine, kut. 2, 3, 5, 8, 9, 10, 11.
- Državni arhiv u Zadru, Spisi šibenskih bilježnika, Antonio Campolongo, kut. 11/VI, Karatus Vitale, kut. 14/I.
- Državni arhiv u Zadru, Spisi zadarskih bilježnika, Petrus Perençanus; Vannes Bernardi di Firmo; Simon Damiani.
- Epstein, S. A., *Speaking of Slavery. Color, Ethnicity, and Human Bondage in Italy*, Cornell University Press, Ithaca NY 2001.

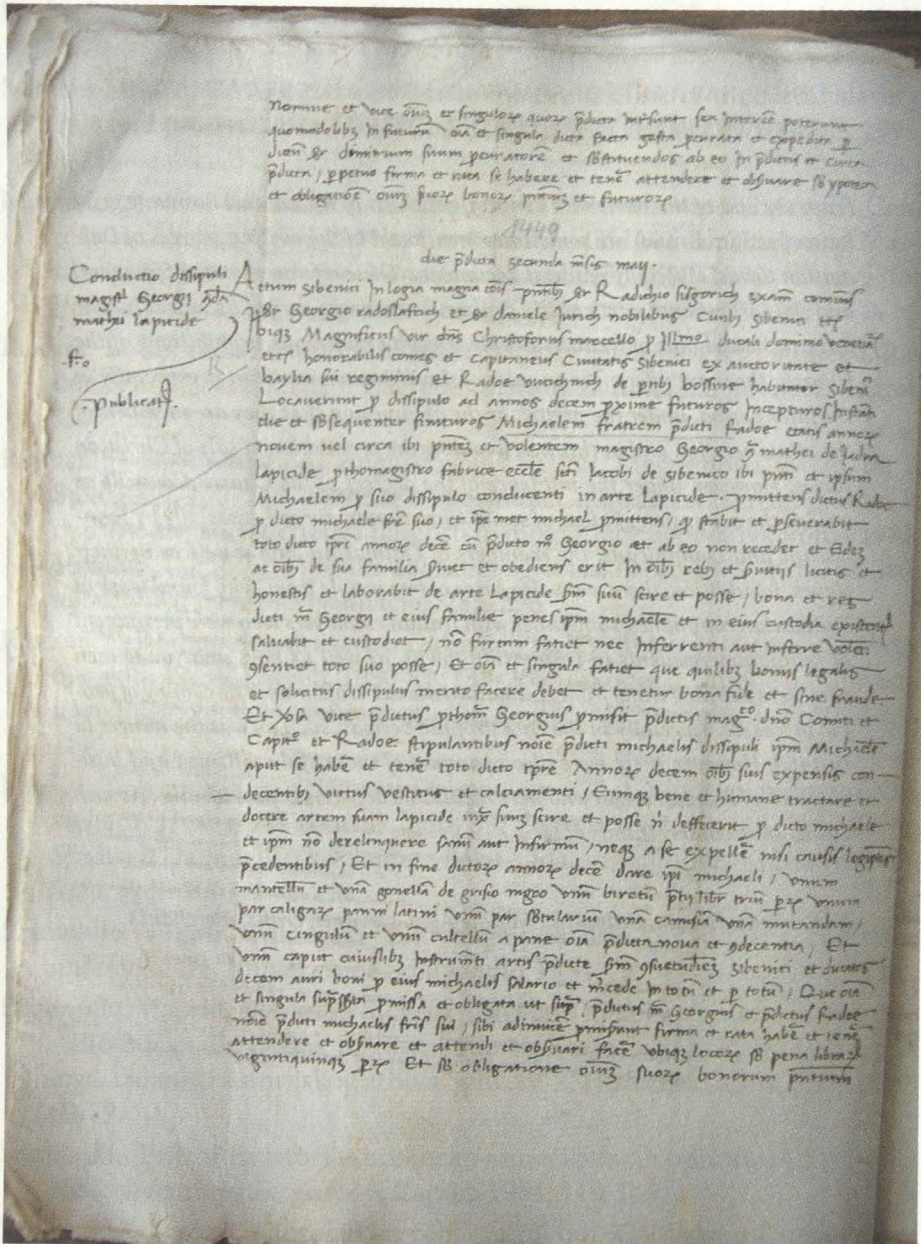
- Fabijanec, S. F., Profesionalna djelatnost zadarskih trgovaca u XIV stoljeću, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU u Zagrebu*, sv. 17, Zagreb 2000, 31-60.
- Fejić, N., Dokumenti o prodaji i oslobađanju roblja iz Bosne i Dubrovnika u Kataloniji, *Mešovita građa*, 10, Istorijski institut, Beograd 1982, 9-32.
- Fejić, N., Notes sur la traite des esclaves de Bosnie à Barcelone au Moyen Age (d'après les documents des Archives de Protocoles), *Estudis Històrics i Documents dels Arxius de Protocols*, sv. 10, Barcelona 1982, 107-126.
- Janeković Römer, Z., Rod i grad. Dubrovačka obitelj od XIII do XV stoljeća, *Zavod za povijesne znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Dubrovnik* 1994.
- Janeković Römer, Z., *Ser Micouillus Petri, draparius, civis Iadre – život kao znak vremena*, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru*, sv. 56, Zadar 2014, 46-68.
- Kolanović, J., Šibenik u kasnome srednjem vijeku, *Školska knjiga*, Zagreb 1995.
- Krekić, B., Contributo allo studio degli sclavi levantini e balcanici a Venezia (1388-1398), *Studi in memoria di Federigo Melis II*, Giannini, Napulj 1978, 379-394.
- Kunčić, M., Ladić, Z., Društvena i gospodarska slika splitske komune u 14. stoljeću na temelju analize bilježničkih spisa, 399-466; *Zbornik radova Splitski statut iz 1312. godine. Povijest i pravo*, ur. Radić, Ž., Trogrlić, M., Meccarelli, M., Steindorff, L., *Književni krug Split, Split* 2015.
- Kuzmanić, M.-N., Splitski plemići, prezime i etnos, *Književni krug Split, Split* 1998.
- Ladić, Z., *Last Will: Passport to Heaven. Urban Last Wills from Late Medieval Dalmatia, Srednja Europa*, Zagreb 2012.
- Ladić, Z., Na razmeđu djetinjstva i zrelosti. O naučnicima-šegrtima u kasnosrednjovjekovnim istočnojadranskim komunama, *Zbornik radova Filii, filiae...: Položaj i uloga djece na jadranskom prostoru. 4. istarski povijesni biennale, Zavičajni muzej Poreštine – Museo del territorio parentino*, Državni arhiv u Pazinu, Sveučilište Jurja Dobrile u Puli, Odjel za humanističke znanosti, Poreč 2011, 69-96.
- Ladić, Z., Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti HAZU*, sv. 17, Zagreb 1999, 17-29.

- Lucius Lučić, I., Povijesna svjedočanstva o Trogiru, sv. 2, Čakavski sabor, Split 1979.
- Mosher Stuard, S., Ancillary evidence for the decline of medieval slavery, Past and present. Journal of historical studies, Oxford, November 1995, 3-28.
- Mozzato, A., The Production of Woollens in Fifteenth- and Sixteenth-Century, u: Lanaro, P., ed., At the Centre of the Old World: Trade and Manufacturing in and the Venetian Mainland, 1400-1800, Centre for Reformation and Renaissance Studies, Toronto 2006, 73-108.
- Raukar, T., Venecija i ekonomski razvoj Dalmacije u XV i XVI stoljeću, Radovi, sv. 10, Sveučilište u Zagrebu, Institut za hrvatsku povijest, Zagreb 1977, 203-225.
- Raukar, T., Ser Baptista de Augubio civis Spaleti, Mogućnosti, sv. 26, br. 1, Split 1979, 108-118. Također u zborniku: Congressi sulle relazioni tra le due Sponde adriatiche 2, I rapporti demografici e popolativi, Roma 1981, 151-163. I u: Rivista storica del Mezzogiorno, Lecce 1979, 151-163. Isto u: Studije o povijesti Dalmacije, 285-296.
- Raukar, T., Komunalna društva u Dalmaciji u XIV stoljeću, Historijski zbornik, god. 33-34, Zagreb, 1980-81, 139-209. Također u: Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku. Odabrane studije, Književni krug Split, Split 2007, 69-140.
- Raukar, T., Komunalna društva u Dalmaciji u XV st. i u prvoj polovini XVI stoljeća, Historijski zbornik, god. 35, Zagreb 1982, 43-118. Također u: Studije o Dalmaciji u srednjem vijeku. Odabrane studije, Književni krug Split, Split 2007, 141-212.
- Rismondo, V., prir., Pomorski Split druge polovine XIV stoljeća. Notarske imbrevijature, Muzej grada Splita, Split 1954.
- Rismondo, V., prir., Markulin Slovetić u svijetlu nekoliko notarskih spisa, u: Zelić-Bučan, B., Diana, S., Rismondo V., Božić-Bužančić, D., Četiri priloga, Izdanja Historijskog arhiva Split, sv. 2, Historijski arhiv, Split 1960, 69-79.
- Šunjić, M., Prilozi za istoriju bosansko-venecijanskih odnosa 1420-1463., Historijski zbornik, god. 14, Zagreb 1961, 119-145.
- Vinaver, V., Trgovina bosanskim robljem tokom XIV veka u Dubrovniku, Anali Historijskog instituta Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti u Dubrovniku, sv. 2, Dubrovnik 1953, 125-147.
- Živković, P., Mletačka trgovina bosanskim robljem u srednjem vijeku, Godišnjak Društva istoričara Bosne i Hercegovine (BiH), god. 21-27, Sarajevo 1976, 51-58.

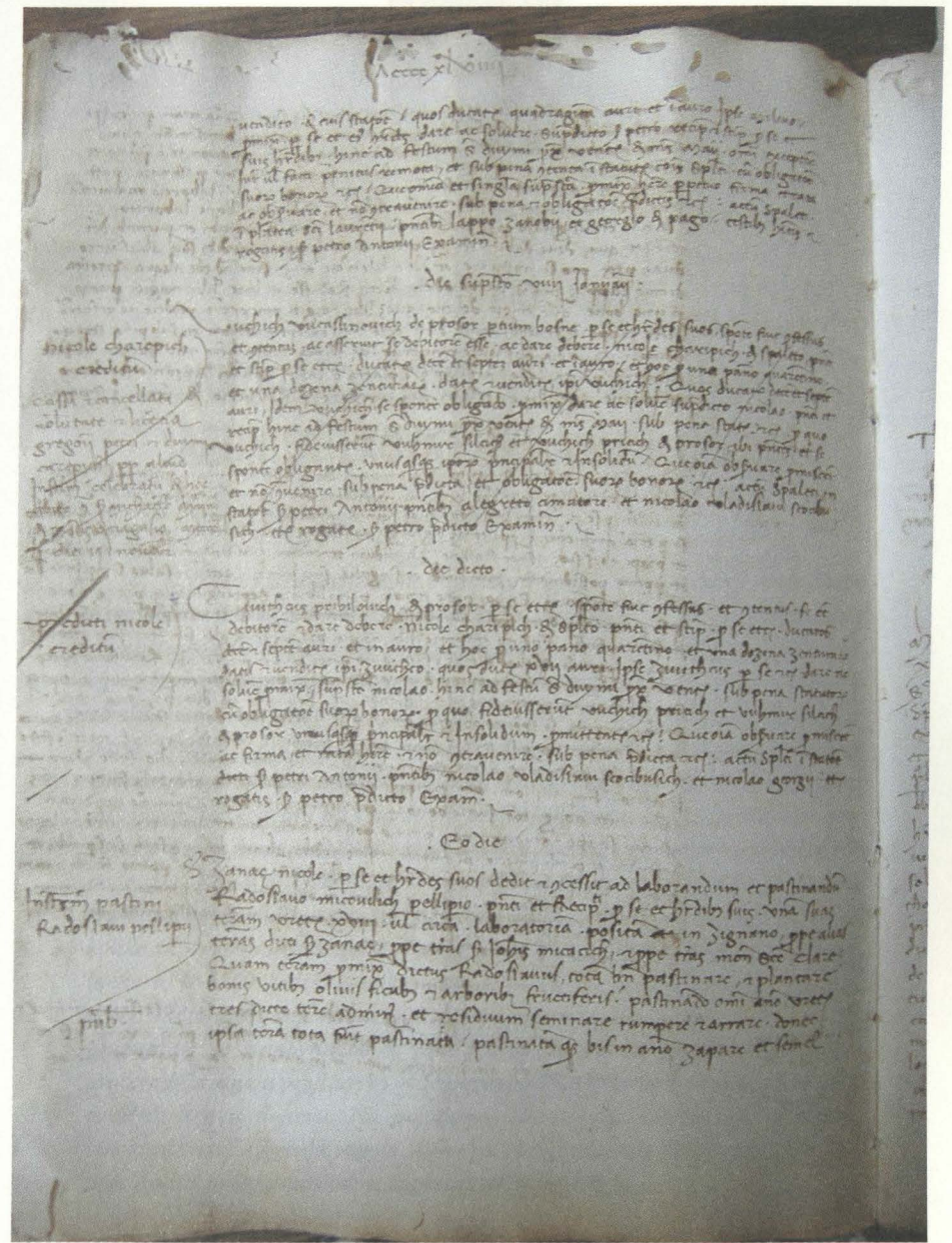
THE INHABITANTS OF RAMA AND BOSNIA IN THE DALMATIAN TOWNS IN THE FOURTEENTH AND FIFTEENTH CENTURIES

From the end of the thirteenth century, residents of Rama and Bosnia (e.g. de Rama partium Bosne) are sometimes mentioned in the written sources of Dalmatian towns, especially notarial documents. These references are not frequent, and the earliest ones particularly concern women who served as unfree labour force in households of wealthy people. Despite numerous prohibitions of the Church, there are references on sales of slave-women, sometimes, especially in the later period, under the pretext or the assumption that they are members of the , thus heretics, and in this way avoiding the prohibition of sale of Christian slaves. However, under the influence of the decrees of the Church Councils as well as the expansion of ideas of social Christianity, spread especially by Franciscans and Dominicans, the members of Dalmatian elite were freeing their slaves. In addition, there were also cases of free people from who found work in Dalmatian communes, sometimes with Italian employers who were permanent or temporary residents in Dalmatian towns, as well as boys and young men who were learning crafts from Dalmatian master craftsmen. The coming of people increased especially in the catastrophic periods, such as was the hunger in 1453. However, there were also examples of successful craftsmen and businessmen of Bosnian origin who were mediators between Dalmatia and . As such town, particularly stands out.

Key words: Bosnia, Dalmatia, Middle Ages, servants, crafts, merchants

Devetogodišnji Mihovil Vučinić iz Bosne stupa u nauk kod klesarskog majstora Jurja Dalmatinca 2.5.1449. Državni arhiv u Zadru, Spisi šibenskih bilježnika, kut. 11, VI, Instrumentorum Antonii Campolongo, 86v-87.

Dokumenti poslovnih ugovora u kojima sudjeluju trgovci iz Prozora 1449. Spisi splitske općine, Domenico de Manfredis, kut. 9, sv. 23, svešč. 14, fol. 268' (9.1.1449).